

Sophie:18

ISSN 1602-9631

Renæssance
2006

Longomontanus astrolog samt første astronomiprofessor og direktør for Rundetårn

deligt
Kristen

Sørensen

og han blev født den 4. oktober 1562 i byen Longberg i Jylland. Hans far var landarbejder og døde, da Kristen var kun otte år gammel.

Hans onkel påtog sig derpå opdragelsen og skaffede ham en lærer i Lemvig. Efter tre år her blev han sendt til-

FAGHISTORIE

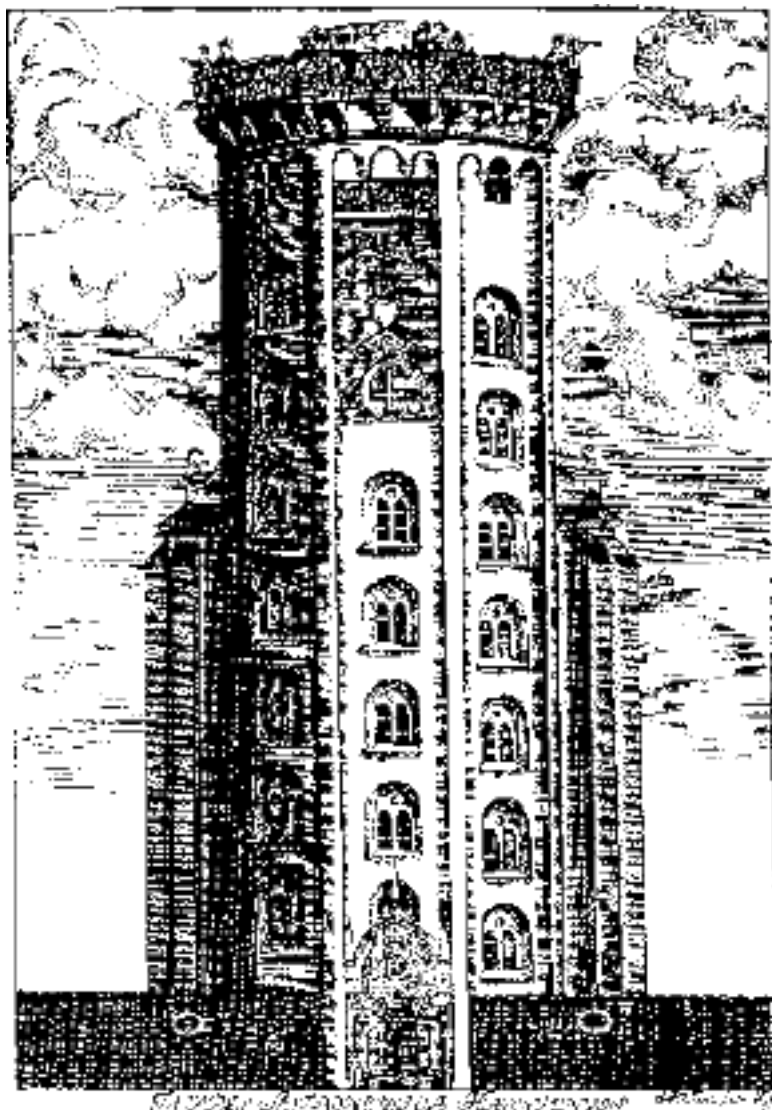
Claus Houlberg

På en ejendommelig måde synes Christen Longomontanus at være en rød tråd igennem dansk astrologi i Renæssancen. Han gjorde hele turen med fra de tidlige år på Uraniborg, han var en af Tycho Brahes mest betroede medarbejdere, han bevarede kontakten med Tycho, da denne var i Prag, han virkede som matematiker i tiden efter Tycho, og han var med, da Rundetårn blev opført som erstatning for det Uraniborg,

der blev revet ned. Han bevarede en stor autoritet i universitetskredse og som dansk astronomis *grand old man* var det kun naturligt, at han blev første direktør for det nyopførte observatorium, som folk kaldte Rundetårn.

Levnedsløbet

En bemærkelsesværdig karriere for en ung mand fra egnen omkring Lemvig i Jylland. Hans navn var oprin-

bage til sin mor, der behøvede hjælp i marken. Hun lod ham dog studere hos den lokale præst i vintermånederne og dette arrangement varede indtil 1577, hvor hans slægtninges modvilje sammen med hans hunger efter lærdom tvang ham til at flygte og vandre de tolv mil til Viborg. Her kom han ind på borgerskolen og fik undervisning af matematikeren Mads Hvas. De nødvendige midler fik han ved forskelligt

fysisk arbejde. Kristen drog 26 år gammel til København i 1588 med et godt ry for både lærdom og flid.

Det var formentlig hans ven fra de samme kanter, Elias Olsen Morsing, der året efter introducerede ham for Tycho Brahe. Kristen blev ansat og var på Hven i otte år som en betroet hjælp her. Han forlod øen i 1597 sammen med sin læremester, men opnåede trods dette eksamen ved Universitetet i Kø-

benhavn den 1. juni 1597, angiveligt for at kunne studere videre ved tyske universiteter.

Han sluttede sig til Tycho i Prag i januar 1599 for at færdiggøre dennes Måneteorier og vendte hjem igen i august samme år. Han tog magistergrad i Rostock og ved ankomsten til København fandt han en ven og beskytter i rådmanden, Christain Friis, som ansatte ham som huslærer. Kort efter, i 1602, blev han rektor for Viborg latin-skole. To år senere blev han valgt som lærer på Københavns Universitet og i 1607 ekstraordinær professor i matematik samme sted. Denne stilling beholdt han til 1621, hvorefter han blev den første professor i astronomi.

Rundetårn

Tycho Brahe havde haft kolossal betydning for udviklingen af astronomi som en selvstændig disciplin på Universitetet, hvor den ellers havde været underlagt lærestolen i matematik. Da Tycho forlod landet og Uraniborgs instrumenter blev fjernet eller ødelagt, standsede den eksperimentelle del af astronomien. I 1632 tog Longomontanus derfor initiativ til, at der skulle bygges et nyt observatorium og Christian IV indkaldte arkitekten Steenwinckel til at løse opgaven.

Et helt boligkvarter blev ryddet, så både Trinitatis Kirke med universitetets biblio-

tek på loftet og det nye forskningscenter hævet over byens lys kunne bygges tæt ved Universitetet. Denne løsning hed som arbejdstitel *Københavns Universitets Kongelige Stjerneborg* med tydelig inspiration fra anlægget på Hven. Folkeviddet døbte det imidlertid om til Rundetårn, og derved blev det. Observatoriet på tårnet blev simpelthen bygget til Tycho Brahes elev og nære medarbejder og efter flere forslag grundlagt i året 1637, blot fire år efter Leiden observatoriet, der er Europas ældste. Rundetårn er dermed Europas næstældste statsobservatorium. De berømte observatorier i Paris og Greenwich blev først grundlagt ca. fyre år senere.

Da Rundetaarns Observatorium stod færdigt i 1642, blev Longomontanus naturligt udnævnt til dets første direktør, en post han bestred til sin død fem år senere, den 8. oktober 1647, hele 85 år gammel.

Astrologi

Longomontanus har tilsyneladende kun efterladt et enkelt astrologisk skrift: *Disputationes quatuor Astrologicae* fra 1622, hvor han var 60 år gammel. Vi ved fra andre kilder, at han tillige lagde mange horoskoper i sin tid. Da han i sine sidste år (1645) blev spurgt herom, sagde han dog, at han havde lagt 'nativiteter' fra sig for en del

år siden. Det er her værd at erindre sig, at Christian IV i året 1634 forbød trykning af astrologiske forudsigelser og at hans egen hofastrolog, Niels Helvad døde samme år. Astrologien var nu kommet i miskredit, så Longomontanus blev formentlig den sidste praktiserende astrolog i Renæssancen.

Imidlertid bidrog Longomontanus også på anden vis til astrologien, idet grundlaget for alt astrologisk arbejde som bekendt er pålidelige astronomiske tabeller. Indtil først Regiomontanus og siden Tycho Brahe begyndte at lave nye observationer, havde astrologer benyttet forældede og derfor unøjagtige tabeller. Dels de Adolfske Tabeller, der var baseret på materiale, der gik tilbage til Ptolemæus. Tycho fandt ved en given måneformørkelse at disse tabeller viste 19 dage forkert. Dels de Bøhmiske Tabeller, der var baseret på Kopernikus materiale, De var væsentligt bedre, men viste stadig formørkelsen et par dage forkert.

På basis af Tychos observationer udarbejdede Longomontanus de såkaldte *Danske Tabeller*, der i en årrække havde et vist ry, indtil Johannes Kepler ud fra formlerne for planetbevægelserne lagde grunden til en langt større nøjagtighed. Det tjekkiske geni Maria Cunitz forenkede i sit berømte værk *Urania Propitia* fra 1650 de keplerske

tabeller, så de let kunne anvendes. Først omkring Longomontanus død havde man endelig fået nøjagtige efemerider for astronomerne – og for astrologerne. ■

Værker af Longomontanus

- Systematis Mathematici, &c. (1611)
- Cyclometria e Lunulis reciproce demonstrata, &c. (1612)
- Disputatio de Eclipsibus (1616)
- Astronomia Danica, &c. (1622) ;
- Disputationes quatuor Astrologicae (1622)
- Pentas Problematum Philosophiae (1623)
- De Chronolabio Historico, seu de Tempore Disputationes tres (1627)
- Geometriae quaesita XIII. de Cyclometria rationali et [vera](#) (1631)
- Inventio Quadraturae Circuli (1634)
- Disputatio de Matheseos Indole (1636)
- Coronis Problematica ex Mysteriis trium Numerorum (1637)
- Problemata duo Geometria (1638)
- Problema contra Paulum Guldinum de Circuli Mensura (1638)
- Introductio in Theatrum Astronomicum Havniensis (1639)
- Rotundi in Plano, &c. (1644)
- Admiranda Operatio trium Numerorum 6, 7, 8, &c.(1645)
- Caput tertium Libri primi de absoluta Mensura Rotundi plani, &c. (1646)

Kilder :

- <http://encyclopedia.jrank.org>
- <http://www.cozmo.dk>
- <http://runeberg.org>
- <http://www.rundetarn.dk>
- Dansk Biografisk Haandbog, København 1923

Jens Lauridsen Wolf

astrologisk forfatter, topograf og boghandler

FAGHISTORIE

Claus Houlberg

En af den danske renæssances sidste astrologiske forfattere var boghandler Jens Lauridsen Wolf. Han er pudsig nok en figur, de fleste nulevende danskere forbinde med Jule-TV og nissen Pyrus' eventyr fra 1997, hvor Wolf blev portrætteret af skuespilleren Jens Forsmand.

Vi ved forbløffende lidt om denne skrivende boghandler. I hans kalenderbog fra 1648 står to oplysninger. Dels at han da er i sit 64. år, hvorved hans fødeår bliver 1584. Dels at han er i sit 40. år siden han "havde deponeret" (studeret) ved Universitetet i København under rektor Stephanius og dekan Longomontanus.

Astrologiske skrifter

Som 24-årig studerede han altså under Longomontanus, og han var ham en god elev, for Wolf udarbejdede de følgende år en række

almanakker med *Prognosticon Astrologicum*, dvs astrologiske forudsigelser for det aktuelle år. Vi ved ikke med sikkerhed, hvor mange af disse Wolf udgav i den følgende snes år, men vi ved, at udgivelsesrækken brat måtte stoppe i 1634, da Christian IV forbød al videre udgivelse af astrologiske forudsigelser. Et forbud, der var det reelle dødsstød for dansk astrologi i renæssancen.

Egnsbeskrivelser

Wolf var da 50 år gammel og fortsatte som boghandler. Fjorten år senere, i året for Christian IV's død, udgav han en evighedskalender, som blev gennemset af Longomontanus selv. Derefter ser Wolfs liv ud til at have taget en markant drejning.

Allerede i 1625 havde han erhvervet sig eneretten til at 'holde offentlig boglade' i Bergen. Hans mange indtryk og optegnelser fra landet udgav han i 1651 som den første egnsbeskrivelse af Norge

nogensinde. Den var fyldt med nyttige data, uhyre velskrevet og fik en udbredelse, så den måtte genoptrykkes.

Således opmuntret påbegyndte Jens Lauridsen Wolf sit storværk, som han stadig er berømt for: *Encomion Regni Daniæ*, som er den første egnsbeskrivelse af hele Danmark.

Han havde allerede beskrevet Norge, der jo efter reformationen var en del af landet, så *Encomion* koncentrerer sig om de øvrige øer og landsdele inklusive Skåne og en del af Island. Her beskrives slotte, herregårde, kirker og andre store bygningsværker samt topografisk og historisk information om byer og landskaber. Hele værket lå færdigt i 1654, da Wolf var 70 år gammel.

Efter dette værks fuldførelse trak Wolf sig tilbage, men var åndsfrisk til det sidste. Et politisk kommentarbrev fire år senere vidner om dette. Hans eksakte dødsår er ikke kendt.

Værdien af Wolfs egnsbeskrivelser ligger bl.a. i, at der heri beskrives rum, som de fandtes dengang, og som vi ikke har billeder bevaret af. Et fint eksempel er universitetsbiblioteket i det helt nye Rundetårns-kompleks. Her beskrevet i sin sammenhæng:

Rundetårns bibliotek

Grundstenen blev lagt i 1637. Den første del, Rundetårn, var færdig i 1642 og blev taget i brug som astronomisk observatorium med Longomontanus som leder. Den næste del, Trinitatis Kirke, skulle tjene teologien og blev taget i brug som studentkirke i 1656. Den sidste del var den store sal oven over kirken, den blev taget i brug som bibliotek 7. Juli 1657. Det rummede da omkring 10.000 bind og fungerede som universitetsbibliotek frem til år 1861. På

hosstående stik fra 1749 ses bygningens tre funktioner tydeligt: Det runde tårn med observatoriet, kirkebygningen og oven på den Bibliotekssalen med de store fir-kantede vinduer, der gav godt lys til læsningen. Øverst til højre er klokketårnet, som altid har været her.

Som det var normalt i tidens biblioteker var bøgerne opstillet langs væggene, og ude på gulvet stod borde og stole til de studerende. Der findes ingen billeder af salens udseende, men fra tiden, medens den blev indrettet, findes en beskrivelse i *Encomion Regni Daniæ af Jens Lauridsen Wolf*:

Naar man der indkommer, da er at see paa begge Sider store Boge-Skaff oc it langt Boer røt anstrøgen med Benke hos, oc er hvert Boge-skaff med 4 Døre for Affdeele, de tvende øfverste Døre

er med Staaltraad betecet, at mand kan see Bøgerne, som der inde staar, de underste er udi Panille (træ) gjort, paa hvilce er at see malet adskillige merckelige oc underlige Historier og Latinæ oc Danske artige Emblematis (dvs. symbolske billeder med vers omkring).

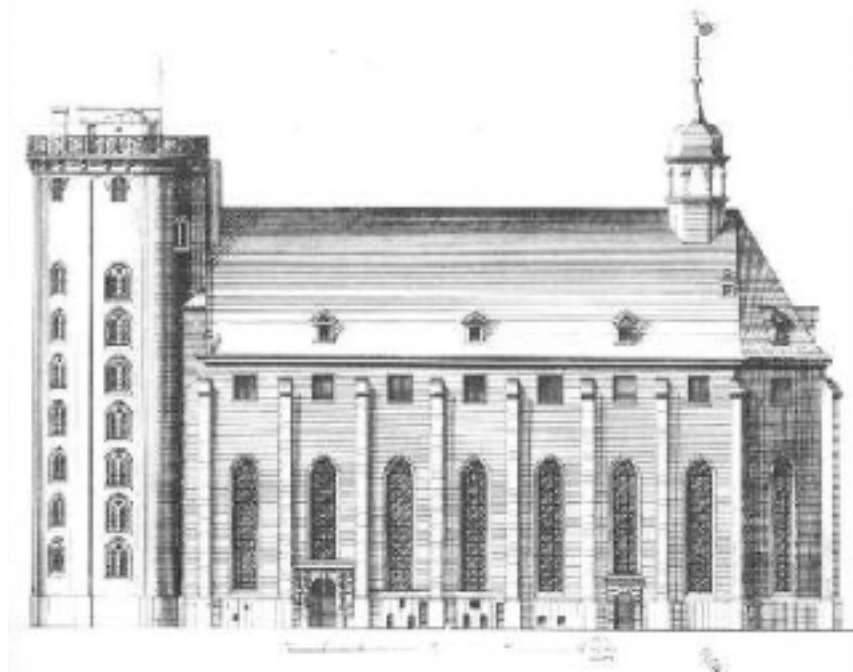
Loftet var desuden malet gult og bjælkerne røde (de oldenborgske farver, som vi i dag kender fra postbudene). To af bogskabene var også røde, de indeholdt Det kongelige Bibliotek. ■

Værker af Jens Lauridsen Wolf

- Nyttige Fragstykker og Ordsprog (1624)
- Almanak med Prognosticon Astrologicum (??-1634)
- Evigvarende Kirke-, politisk og Husholdningskalender (1648)
- Norges beskrivelse (1651)
- Encomion Regni Daniæ, Det er: Danmarckes Rijges Loff, oc dets høyloflige Konge Riges tilhørige Provinciers, Øers, Kongelige Slottes oc Festningers, Herresæders, oc andre Præctige Bygningers Beskriffvelse. København: Prentet Aff Peter Hake 1654. (16 + 688 + (4) s.

Kilder :

- <http://www.ilab.org>
- <http://runeberg.org>
- <http://www.julekalendereidanmark.dk>
- <http://www.rundetaarn.dk>

Prognosticon astrologicum - populærastrologi i renæssancen

FAGHISTORIE

Claus Houllberg

Forløberne for vore dages populærastrologiske skrifter var i den danske renæssance årlige almanakker med astrologiske forudsigelser. Gennem et halvt århundrede blev de udgivet af både tyske og danske trykkerier. Tiden kan officielt fastsættes som perioden 1584-1634, hvilket går fra, hvor Frederik II måtte ophæve det kongelige monopol på trykkeri, og til Christian IV forbød al udgivelse af disse *prognosticon astrologicum*, som de astrologiske forudsigelser blev kaldt på den tid.

Baggrunden for disse almanakkers udbredelse var dels en øget skolegang, dels at de var relativt billige. Almanakkerne og de lidt senere flyveblade var en form for

overskudsproduktion, kaldet *accidentia* (forefaldende arbejde), fra de fremvoksende trykkerier. Småskrifterne havde især til formål at holde maskinerne og folkene i gang. Opsætningen var derfor næsten standardiseret i valget af format, papir, skrifttyper osv.

Almanakker

Det ældste skrift med prognostica er *Johannes Praten-sis* værk fra 1566, trykt netop hos bogtrykker Laurids Benedicht, der havde det kongelige monopol på trykkeri i denne periode. [se også SOPHIE:10]. Værket er på latin og derfor alene beregnet for den lærde (dvs. akademiske) læserkreds.

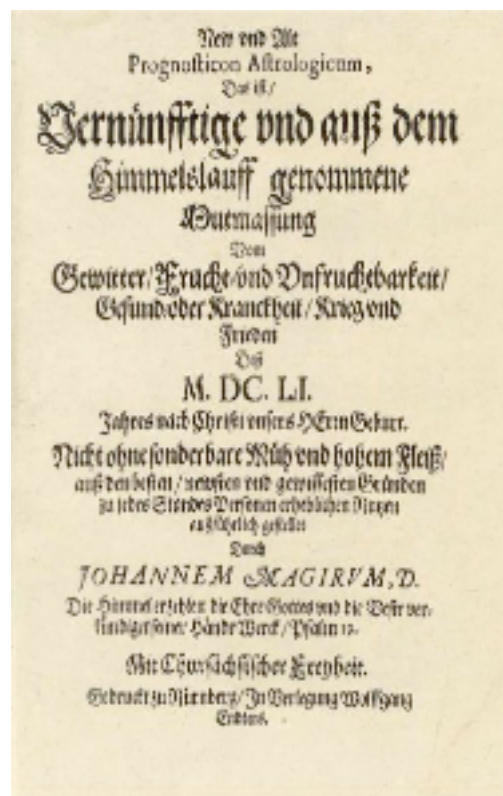
Ud over denne danske ud-

Tysk titelblad, som illustrerer måden, hvorpå den populære astrologi blev præsenteret i renæssancen.

Teksten lyder:

New vnd Alt Prognosticon Astrologicum, Das ist/ Vernünfftige vnd auß dem Himmelslauff genomene Mutmassung Vom Gewitter/ Frucht- vnd Vnfruchtbarkeit/ Gesund- oder Kranckheit/ Krieg vnd Frieden Deß M. DC. LI. Jahres nach Christi vnsers Herrn Geburt / ... außführlich gestellet Durch Johannem Magirvm, D. - [1650]

givelse kom de første almanakker, man kunne få, gerne fra Tyskland eller endnu længere væk. Det var denne begyndende strøm af skrifter sydfra, som var med til at

gøre det praktisk umuligt at opretholde en kongelig kontrol (censur) med det nye trykte medium, hvilket jo var hensigten med monopolet.

Prognosticon Astrologicum fra det år 1572. varendis indtil det 1588, forfattet af en Nicolaus Mense, som sandsynligvis ikke var dansk, er blandt de første af de dansk-sprogede skrifter, trykt her i landet og naturligvis af Benedict. Senere kom *Prognostica eller Prophetie om de farlige forandringer i denne Verden* af italienerne Versino, Georgio, Johann Hilten og Lactiano Firmian. Skriftet udkommer 1585, samme år som paven lyser astrologien i band, hvilket dog ikke forhindrer et genoptryk af det populære skrift det følgende år.

Fra da af begynder imidlertid også de dansk forfattede prognostica at komme. De tager form af en almanak for året, parret med husråd, ordsprog, forudsigelser af vejret og andre emner af folkeoplysende karakter.

Almanakkerne var ikke kun forfattet af matematikere, men ofte også af præster, der herigennem havde en lille ekstra indkomst. Eksempelvis udgav den tyske præst Heinrich Varen (latiniseret til Varenius), som var fader til den berømte teolog Bernhard Varenius, sådanne skrifter, som også blev oversat til dansk, men trykt i Tyskland. Man må tro, at almanakkerne

med de astrologiske forudsigelser havde stor udbredelse, for Troels-Lund nævner i sit værk *Dagligt Liv i det 16. århundrede*, at han under sine forstudier traf på stabler af dem i arkiverne.

Niels Helvad

En særstilling i denne voksende strøm af almanakker indtager *Prognosticon Astrologicon*, der igennem 44 år blev forfattet af præsten Niels Helvad (latiniseret til Nicolaus Helvaderus). Denne rekord for udgivelse af et populær-astrologisk skrift er først år 2000 blevet tangeret af Horoskopbladet *Stjernerne*. Dette har i oktober her i renæssanceåret 2006 kunnet fejre sit 50 års udgivelsesjubilæum som det længst eksisterende danske astrologiblad.

Vi vender i næste nummer, SOPHIE:19, tilbage til Niels Helvad, der på et tidspunkt blev udnævnt til Kgl. Calendarius af Christian IV, hvilket i praksis betød, at han var hofastrolog. Det var hans nøjagtige forudsigelse af en adelsmands død, som forskrækkede kongen så meget, at han på stedet forbød al yderligere udgivelse af astrologiske forudsigelser. Det er derfor et ejendommeligt faktum, at dette forbud ikke blev udstedt, fordi astrologien gennem tiden var degraderet til plat underholdning, men fordi den kunne bruges med en åbenbart forskrækkende nøjagtighed.

Jens Wolf

En anden dansk almanakforfatter med en årelang udgivelsesrække, er den i dette nummer portrætterede boghandler *Jens Lauridsen Wolf*. Han havde studeret under Christen Longomontanus på universitetet i København og havde her lært sig at udarbejde kalendere. Hvornår de udgivelser begyndte, vides ikke, men også Wolf måtte holde inde efter Christian IV's forbud i 1634. ■

Danske prognostica:

- Pratensis, Iohannes Philippus. *Prognosticon Astrologicum super Revolutiones Planetarum Syzygias ad annum 1566*. 1566 Ad Magistratum Laurentium Bartholinum, Episcopum Aarhusiensem. Lorentz Benedicht
- Mense, Nicolaum. *Prognosticon Astrologicum fra det år 1572. varendis indtil det 1588*. 1573 København, Lorentz Benedicht [4^e]
- Versino, Georgio, Johann Hilten og Lactiano Firmiano. *Prognostica eller Prophetie om de farlige forandringer i denne Verden*. 1585 København. Lorentz Benedicht [ny udg. 1586]
- Warenius, Henrik. *Almanak for 1595 med Prognosticon*. 1595 Rostock
- Helvaderus, Nicolaus. *Prognosticon Astrologicon*. 1590-1634, Kiøbenghaffn, Henrich Waldkirchs Arffvinge
- Wolf, Jens Lauridsen. *Almanak med Prognosticon Astrologicum*. 16?? -1634, København

Apheta og Anareta

FAGTERMER

Claus Houlberg

Museet arbejder med at udgive Tycho Brahes astrologiske skrifter på dansk. Herigennem bringes vi i kontakt med en række fagtermer, der var meget i brug i renæssansens astrologi, men som kun sjældent benyttes i vor tid.

SOPHIE vil fra tid til anden fortælle om nogle af disse ældre udtryk, som er uhyre interessante rent faghistorisk. Dels naturligvis fordi de kan bringe os tættere på vore ældre kollegers tankegang, men også fordi de afspejler, at astrologien er et levende fag i udvikling. Hvad der var god latin for 400 år siden, kan være næsten uforståeligt for moderne praktiserende.

Et dengang meget benyttet punkt var Hyleg, det livgivende punkt. I en tid med høj dødelighed var dette punkt selvsagt af betydelig interesse, da det kunne angive livslængden. Ordet hyleg er et persisk udtryk, som på latin kaldes Apheta. Og typisk for tankegangen findes også et modpunkt, en art anti-Hyleg, der ikke har noget kendt persisk navn, men som på latin blev kaldt Anareta.

Tycho Brahe omtaler således ganske selvfølgelig og uden yderligere forklaring aphetiske og anaretiske indflydelser i flere af de horoskoper, han tyder. Hvilket fortæller, at en oversættelse af Tycho kræver et ret nøje kendskab til de ældre astrologiske teknikker. Disse rækker dels tilbage til den græske og romerske oldtids hovedværker af bl.a. Ptolemæus og Manilius, men desuden også til den efterfølgende arabiske periode med blandt andre Al-Biruni, hvis *Instruktionsbog* er en hyppigt benyttet kilde hos Tycho. Punkternes definitioner lyder:

Apheta : Et livgivende punkt - fra Ptolemæus, udledt af *aphetikós*: begyndelse. A. er et andet ord for Hyleg, som er det himmellegeme, der har størst indflydelse på bestemmelse af livslængden. Ved dagfødsel er primært Solen A., hvis den står i 1. 7., 9., 10. eller 11. hus. Hvis alene Månen befinder sig her, bliver den A.. Ved nattefødsler bytter Solen og Månen roller. Hvis ingen af himmellysene er A., bliver det kompliceret. Ptolemæus angiver visse regler som udbygges af William Lilly (1602-81).

Anareta : Et livstruende punkt - fra Ptolemæus, udledt af *anaipetikoi*, tilintetgørelse. Ofte er A. blot den grad, hvor Saturn eller Mars befinder sig. Eller A. kan være, hvor Solen, Månen eller Merkur befinder sig, hvis de er ugunstigt aspekterede af Saturn eller Mars. Der er dog supplerende og mere komplekse regler. ■

Kilder :

- Astrologisk leksikon, Thomas Beck. København 1996
- Astrologiens idé, L.S.Larsen, E.Michael og P.Kjærgaard Rasmussen, København 1995
- Book of Instructions, Al-Biruni, eng ovs. 1934 [org. 1029]

Sophie

Informationsbrev fra
Astrologisk Museum

ISSN 1602-9631

Redaktionen består af museets stab
Ansv. red. og layout: Claus Houlberg
sophie@astrologimuseum.dk

SOPHIE er gratis,
helt digitalt og distribueres kun fra
www.astrologimuseum.dk